

ÚJ KÖNYVTÁRI TÖRVÉNY FELÉ

Az új könyvtári törvény előkészítéséről

PAPP István

A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia tézisei, hozzászólásai és ajánlásai egybehangzóan amellet foglaltak állást, hogy az utóbbi másfél évtizedben bekövetkezett változások, a fejlődés gyorsuló irama, a megváltozott és változó társadalmi és anyagi feltételek miatt halaszthatatlanná vált a könyvtárügyet és a könyvtári szolgálatot új, legmagasabb szintű jogszabállyal rendezni. Erre a rendezésre a napi gyakorlat és a jövő szükségleteivel egybevágó fejlesztés szempontjából egyaránt szükség van.

Az 1956. évi 5. sz. tvr. és a végrehajtásáról intézkedő 1018/1956. sz. minisztertanácsi határozat rendelkezéseinek problematikus volta már jóval a Konferencia előtt is napirendre került. Az OKDT Igazgatási Szakbizottsága részletes kritikának vetette alá e jogszabályokat és rámutatott azokra a pontjaikra, amelyeket túlhaladott az idő. Egyuttal sürgette a munkálatok megindítását egy új törvény megalkotására. Bár ez a kívánság már a maga idején (az 1960-as évek derekán) is megalapozott volt, jómagam mégis azon a véleményen vagyok, hogy mivel az elmúlt négy-öt évben olyan horderejű változások zajlottak le társadalmunkban, amelyek gyökeresen más feltételeket teremtettek a könyvtári jogalkotás számára — nem kerültünk fáziskésésbe azzal, hogy most fogunk hozzá a munkához. Sőt, a kedvező körülmények nagyobb eredménnyel kecsegtetnek, mint korábban bármikor. Ma már egyre jobban fel tudjuk mérni a gazdaságirányítás új rendszerének hatását a könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási szolgálatra, a tudománypolitikai irányelvek világosan szóltak az információs szükségletekről, folyik az oktatásügy helyzetének fe-

lülvizsgálata, megvalósultak a közigazgatási reform legfontosabb intézkedései, elkészült a településfejlesztési terv, és így tovább. Végül tegyük hozzá azt is, hogy az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztálya programba iktatta 1974-re a könyvtári törvény előkészítését.

Önmagunkat csapnánk be, ha azt képzelnénk, hogy az ötvenes évek derekán készült jogszabály alapján hatékonyan működtethető, irányítható, fejleszthető napjaink és az elkövetkező évek könyvtárügye. Szeretném mindjárt hozzátenni azt is, hogy ezt nem a jelenlegi törvény elmarasztalásaként, hanem éppen dicséretére mondom. Közhely, de talán nem árt felidézni, hogy a jogszabályok nem egyszer s mindenkorra készülnek, hanem adott viszonyok, feltételek között működő rendszerek jogi tükröződését jelentik. Azt hiszem, hogy a mitörvényerejű rendeletünk és végrehajtási utasítása igen sikerült alkotás, amelyre nemzetközi mércével mérve is büszkék lehetünk. Eléggé nem értékelhető szerepet töltött be a könyvtárügy fejlődésének elősegítésében, a szocialista könyvtári rendszer megszilárdulásában, s általában a könyvtári ellátás jelen színvonalának kialakulásában. Erre pedig azért volt képes, mert intézkedései a szocialista könyvtárpolitika alapelveiből következtek, azokból az alapelvekből, amelyekhez ma is és a jövőben is ragaszkodni fogunk. Mi sem természetesebb azonban annál, hogy az alapelvek valóra váltása a mai körülmények között másfajta intézkedéseket kíván.

A jogszabályok tehát törvénytisztelettel elavultak, s ami jó, sőt kiváló volt másfél évtizede, az ma már „rossz”, vagyis nem képes a rábizott szerep betöltésére. Még akkor sem, ha sokáig úgy látszott, hogy könyvtári törvényünket kisebb-nagyobb módosításokkal továbbra is érvényben tarthatjuk alapjogszabályként. Ezeket a vélekedéseket részint a törvény kétségtelen erényei táplálták, részint az az aggodalom, hogy egy újabb rendezés kevésbé lesz „előnyös” a könyvtárügy számára. Véleményem szerint mindkét vélekedés közös gyökere a helyzet szubjektív, vagy ha úgy tetszik, könyvtárközpontu megítélése: az előző nem vet számot eléggé a külső, determináns tényezőkben beállott változásokkal, a másik pedig nem óhajtja tudomásul venni, hogy nem a könyvtárügy, hanem az ellátandók szempontjából kell az „előnyösséget” meg-

ítélni, s ez bizony olykor ellentétes a könyvtárügy immanens érdekeivel. (Talan nem megalapozatlan optimizmus, ha hozzáteszem, hogy hosszabb távon a két érdek végül is egybeesik.)

Sok szót e vitákra ma már nem érdemes vesztegetni. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia a szocialista könyvtárpolitika alapelveinek változatlan fenntartásával a jelen és jövő körülményeihez igazodó, korszerű könyvtárpolitikai koncepciót dolgozott ki, s ez a koncepció meghaladja a jelenleg érvényben lévő jogi kereteket. Részint formális érvényről kell beszélnünk, mert a rendelkezések jó része már nem hat a gyakorlatban. A tulságosan laza fogalmazás nem ösztönző a végrehajtásra; más intézkedések még éppenséggel végrehajthatatlannak bizonyultak, vagy mert az általános fejlődés fordult más irányba, vagy mert a feltételek hiányoztak, vagy pedig mert értelmét veszítette az elérni kívánt cél. Ugyanakkor új jelenségek bukkantak fel, új irányzatok alakultak ki, új erővonalak léptek színre, s ezek egyszerűen nem voltak kezelhetők a régi jogszabályok segítségével. Így kialakult egy „szokásjogon” alapuló, napi döntésekkel operáló könyvtárpolitika, amely egyre nagyobb fáziskésésbe került a terület gyors fejlődéséhez viszonyítva, s ebből következően defenzívába szorult: ahelyett, hogy kezdeményezőleg lépett volna fel, a naponta rázuduló, sok esetben nem is rá tartozó feladatok tömegével kellett küzdelemnek. Így vált a céltudatos fejlesztésnek, a könyvtárügy más területekkel összehangolt gyors ütemű fejlődésének gátjává a korszerű jogi szabályozás hiánya. Ideig-óráig még nyilván segíthetett volna a helyzeten a régi jogszabályok módosítása, feldolgozása. Gyakorlatilag korábban nem is volt más reális lehetőség, mivel hiányzott az az új koncepció, amelyre az új törvényt építeni lehetett volna. Új helyzet állt azonban elő a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia után: az új törvény objektív szükségszerűsége mellett a szubjektív feltétel is megteremtődött, új könyvtárpolitikai koncepció bontakozhatott ki – éppen azáltal, hogy a könyvtári ellátás és szolgálat szembesítődött a társadalom általános és speciális igényeivel.

Tulajdonképpen már korábban, a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia előtt megkezdődtek az új könyvtári törvényt előkészítő munkálatok. Számos kuta-

tás, tanulmány, vizsgálat, vita összegezését jelentették a Konferencia dokumentumai és hozzászólásai.

A tartalmi előkészítéssel párhuzamosan folyt a dokumentációs előkészítés is: szemlék készültek egyes országok könyvtárügyének fejlődési trendjeiről, megjelent a különböző országok jogalkotói gyakorlatát összehasonlító módszerrel vizsgáló tanulmány.

A Konferencia után a törvény előkészítése második szakaszába léphet. Most a könyvtárpolitikai koncepció jogi megformulázása a feladat. Ne gondoljon azonban még senki paragrafusok fogalmazására; az csak az utolsó szakasz teendője. Egyelőre arról van szó, hogy tartalmilag körvonalazni, majd pontosan rögzíteni kell a jogszabályokban rendezésre kerülő témák körét, s ami még fontosabb: a velük kapcsolatos intézkedéseket, döntéseket. Ennek érdekében a jogi rendezés szempontjából sorra kell venni a könyvtári rendszer és ellátás alapvető problémáit, s javaslatokat – lehetőleg alternatívákkal – kell kidolgozni megoldásukra. Számítani kell arra, hogy nem minden téma kerülhet be a legmagasabb szintű jogszabály keretébe; számolni kell azzal is, hogy a megoldási javaslatok más jogszabályokkal ütközhetnek, más érdekeket sérthetnek. Ezért nagyon szívesen, rugalmasan, kompromisszumokra is felkészülve kell a munkálatokat vinnünk, mégis úgy, hogy a következő három alapelv ne szenvedjen csorbát:

1. a könyvtári rendszer társadalmi beágyazottságából, a társadalmi életfolyamatokba való beépüléséből adódó következményeket érvényre kell juttatni, minden módon elő kell segíteni az információs, oktatási és művelődési rendszerekkel való kapcsolat erősödését;

2. meg kell valósítani a könyvtárügy munkamegosztáson és a szolgáltatások összehangoltságán nyugvó egységét, vagyis a különféle funkcióju könyvtárak egymást föltételező és kiegészítő egységes rendszerét;

3. a törvény és végrehajtási utasítása olyan összefoglaló jogszabály legyen, amely fölöslegessé teszi az egyes részletkérdések jogi szabályozását. Ez a követelmény persze nem zárja ki egyes kérdések (pl. besorolás) külön történő rendezését.

Itt kell felvetni még egy lényegi kérdést, mégpedig a törvény által szabályozni kívánt terület határainak kijelölését. A megközelítés két alternatívája áll előttünk: a tevékenység felől vagy az intézmények felől kiindulva tűzzük-e ki a határokat. Bár a korszerű könyvtárak munkájának szerves részévé vált a szakirodalmi tájékoztatás, a közművelődés különféle formáinak alkalmazása, az oktatómunka segítése – s ezt követelményként is állítjuk a könyvtári rendszer egészével szembe –, számos gyakorlati szabályozási nehézséggel járna, ha a könyvtárügy jogi rendezését nem mint sajátos rendeltetésű intézmények együttesét, viszonylag önálló rendszerét, hanem mint az információs vagy a közművelődési vagy az oktatási tevékenység részét, annak keretében, azzal együtt akarnánk megoldani. (Az persze egyáltalán nem fölösleges, sőt határozottan kívánatos, hogy pl. az iskolaüggyel foglalkozó jogszabályok is kitérjenek az iskolák könyvtári ellátására.) Az illetékesség kérdésén túl a partatlanság veszélye is jelentkezne ilyen megközelítés esetén. Alapos megfontolás után úgy látszik, hogy míg a politikai-művelődéspolitikai irányítás szempontjából a tevékenység oldaláról kell megközelíteni a problémát, s ennek adekvát formája nem jogszabályok, hanem irányelvek, elvi állásfoglalások stb. kibocsátása, a jogi rendezésnek az intézmény felől kell elindulnia, természetesen mindig szem előtt tartva, hogy az intézmény milyen társadalmi tevékenységet szolgált, milyen folyamatokban vesz részt.

Mindezeket előrebocsátva megkísérlem, hogy konkrét javaslatot tegyek azokra a témákra, amelyeket a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia koncepciója alapján a jogi szabályozás koordinátái között kívánatos volna megvizsgálni. Nem azért, hogy a jogos kritika élet elvegyem, hanem inkább, hogy a probléma bonyolultságát jelezzem, szeretném megjegyezni: e három fejezetre osztott tematikában több átfedés található, s a kategorizálás sem következetes. Mentségemre csak annyit, hogy az átfedések a más-más megközelítési

szempontból adódnak, s az ebből nyerhető előnyök talán ellensúlyozzák a ket-
tős feidolgozás szépséghibáját; a végső fogalmazásban egyébként is kiütik egy-
mászt az ismétlődések. (Példaképpen felhozom a következőket: nyilvánvaló,
hogy a könyvtárak és az oktatás kapcsolatának elemzése az iskolai könyvtá-
rakra is ki kell hogy térjen és viszont. Mégis, az egyik megközelítésben az
oktatáspolitikai szempontok, a másokban pedig maguknak az iskolai könyvtá-
raknak a feladatai, működése kapnak nagyobb hangsúlyt.) Külön tanulmányt
érdemel a könyvtárak tipizálása a lehetséges kategorizálási szempontok sze-
rint, s e típusok részletes vizsgálata; az előkészítő munkák során alig kerül-
hető meg ez a feladat. Most elégnék látszik, ha egyelőre a legfontosabb tipu-
sokra koncentrálunk, még akkor is, ha ezek nem azonos kategorizálási met-
szetből valók.

I.

Az első témakörbe az általános kérdések tartoznak.

Kezdjük mindjárt a könyvtári ellátáshoz való jog kérdésével. Alkotmányunk
leszögezi a művelődéshez való jogot, s nyilvánvaló, hogy ebből következik a
könyvtári ellátáshoz való jog is, mint ami – ha nem tévedek – az általános is-
kola mellett az egyedüli, mindenki számára ingyenes kulturális szolgáltatás,
amely lehetőséget nyújt az egész életen át tartó művelődéshez. A művelődés-
hez való jog a könyvtárak vonatkozásában szélesebben értelmezendő: az in-
formációhoz és a kulturális rekreációhoz (szórakozáshoz) való jogként is. A
problémát azonban ezzel csak az állampolgárok, a természetes személyek
szemszögéből közelítettük meg. Nyilvánvaló, hogy a könyvtári szolgáltatá-
sokat a jogi személyek számára is nyújtani, sőt biztosítani kell. A könyv-
tári, szakirodalmi ellátás szükségszerű, elengedhetetlen szolgáltatás a nép-
gazdaság, a tudományos kutatás, a termelés, az irányítás, a közigazgatás,
az oktatás stb. szervei és intézményei számára. Tehát a könyvtári ellátás az
alapvető szolgáltatások közé tartozik, s ennek megfelelően kell kezelni a poli-
tikai, művelődéspolitikai, gazdasági döntések meghozatalánál. (Csak egy pél-
da: kapjanak-e elsőbbséget a nyilvános könyvtárak a kiadványok beszerzésé-
ben?)

Ha megállapítottuk a könyvtári ellátáshoz való jogot, magától adódik a következő kérdés: kinek a dolga ez, ki a felelős e szolgáltatások nyújtásáért? Az erre a kérdésre adott válasznak számolnia kell azzal, hogy vannak nyilvános, mindenki számára hozzáférhető könyvtárak, vannak olyanok, amelyek csak a használók meghatározott köreinek állnak rendelkezésre, s megint olyanok, amelyek egy-egy vállalat, intézmény munkaeszközeiként szolgálnak.

Egyértelműen állást kell foglalni a könyvtári szolgáltatások tartalmát, ideológiai, tudományos, gazdasági meghatározottságát illetően is. A „mit?” kérdést differenciáltan, a reális társadalmi szükségleteknek megfelelően s a társadalmunk életének egyes területeire kidolgozott pártirányelvekkel, állami jogszabályokkal összhangban kell megválaszolni.

A „kinek?” kérdésre hasonlóan differenciált válasz szükséges. A használat demokratizmusának elve egyáltalán nem jelenti azt, hogy mindenki ugyanazt kapja. Az egész társadalom érdekében áll, hogy bizonyos olvasói kategóriák kiemelt ellátást nyerjenek. Külön figyelmet érdemel a gyerekek és az ifjúság könyvtári szolgálata. S bár viszonylag kisebb csoportok, de sajátos ellátást igényelnek a nemzetiségek, a katonai szolgálatot teljesítők, a fizikailag vagy szellemileg hátrányos helyzetben lévő állampolgárok (világtalanok, csökkent látásuk, mozgásképtelenek, ágyhoz kötöttek, betegek) stb. Talán érdemes volna a külföldi állampolgárok könyvtárhasználatának kérdését is felvetni.

S hogyan? Milyen rendelkezésekre van szükség a könyvtárak használatának rendjére és feltételeire vonatkozóan? A nyilvános könyvtárak esetében szabad-e egyáltalán feltételeket támasztani? Ide tartozik az ingyenes és térítéses szolgáltatások körének a megállapítása is.

Fentiekhez szorosan kapcsolódik a könyvtárak társadalmi szerepének és helyének kérdésköre. Miképpen fejtsék ki a könyvtárak tájékoztatási és pedagógiai funkciójukat? A szolgáltatások differenciált kiépítésének követelményét hogyan valósítsák meg a dialektikus egységben jelentkező társadalmi és egyéni igények kielégítése során?

Foglalkozni kell a könyvtár és a társadalmi tevékenység egyes területeinek kapcsolatával is, e kapcsolat általános jellegzetességeivel és konkrét könyvtártípusokban való megnyilvánulásával. Hasonlóképpen a könyvtárak és más intézmények kapcsolatával, együttműködésével, munkamegosztásával.

Az oktatás és a könyvtárak kapcsolatát nyilvánvalóan nem lehet leszűkíteni az oktatási intézményekben működő könyvtárakra, hanem be kell vonni mindazokat a könyvtárakat a vizsgálódás körébe, amelyek számitásba jöhetnek mint az oktató-nevelő munka eszközei és szinterei.

A természettel, kutatással, irányítással és közigazgatással való kapcsolat szempontunkból úgy jelentkezik, mint a könyvtárak és a népgazdasági információs rendszer kapcsolata. E probléma vizsgálata során egyrészt a nyilvános általános és szakkönyvtárak, illetve a tájékoztatási rendszerekbe ágazott nyilvános vagy zárt szakkönyvtárak szerepe és feladata tisztázandó, másrészt a „hagyományos” szolgáltatásokon túlmenő tájékoztatási szolgáltatások vállalásának következményei.

A közművelődés és a könyvtárak kapcsolatát sem csak egy bizonyos könyvtártípus problémájaként kell kezelni. Elemzésre és állásfoglalásra van szükség abban a kérdésben, hogy a közművelődés, a felnőttnevelés feladatai és formái miképpen illeszkednek a könyvtárak funkciórendszerébe. Az intézményi és hálózati együttműködést és kapcsolatokat is rendezni kell (pl. a klubkönyvtár funkciója és helye).

Figyelmet érdemel a klasszikus közgyűjteményi együttes – muzeum, levéltár, könyvtár – munkájának egybehangolása a gyűjtést, a feltárást, a szolgáltatásokat illetően.

Végül az első kérdéskörbe tartozónak vélem a könyvtárak kategorizálását is. E probléma kidolgozása két szempontból is rendkívül fontos: 1. a törvény, illetve egyes rendelkezéseinek hatálya, 2. az egyes könyvtártípusok funkciórendszerének meghatározása, ezen keresztül az egységes könyvtári rendszer

összehangolt működése szempontjából. A kategorizálást föltehetően több met-szetben célszerű elvégezni. Mindenképpen szükségesnek látszik a fenntartó (tulajdonos), a nyilvánosság fokozata és a funkció szerint csoportosítani a könyvtárakat.

A fenntartó szerint beszélhetünk közkönyvtárról, testületi könyvtárról és magánkönyvtárról. Azok lennének a közkönyvtárak, amelyeket állami szervek, vállalatok, intézmények tartanak fent. Kérdéses azonban, hogy használható-e a jogszabály szempontjából egy olyan kategória, amelybe a tanácsok által fenntartott nyilvános könyvtárak és az állami üzemek műszaki fejlesztési részlegeinek szakkönyvtárai egyaránt beletartoznak. (Ezt az ellentmondást nem valószínű, hogy teljes mértékben feloldja a nyilvános és zárt könyvtárak kategóriáinak bevezetése.) Az üzemi, kutatóintézeti könyvtárak jogi státusának megállapításához a népgazdasági információs rendszer alapelvei nyújtanak fogódzót. Minden valószínűség szerint ezekre vonatkozóan kevesebb és sokkal lazább előírást, rendelkezést lehet rögzíteni – bár állami, tehát közkönyvtárak –, mint a nyilvános általános és szakkönyvtárakra.

A testületi könyvtárak közé a társadalmi szervezetek, egyesületek és az egyházak könyvtárai tartoznak. A szakszervezeti könyvtárak is ide kerülnének – bár jelentős részt vállalnak a lakosság ellátásából –, mert a szakszervezeti önállóság következtében az állami művelődéspolitikára közvetlenül csak a néhány legfontosabb kérdésben ad közvetlen rendelkezést számukra, egyebekben pedig az irányítás, a befolyásolás más eszközeivel él. A tudományos kutatás, a szakirodalmi ellátás szempontjából nagyon is indokolt, hogy az egyházi könyvtárak szorosabb kötődése az országos könyvtári rendszerhez jogilag is erősebben megalapozott legyen.

A magánkönyvtárak kérdésköréből elsősorban a védett gyűjteményekkel kapcsolatos intézkedéseket kell kiemelni. Tisztázandónak látszik továbbá a magánszemélyek gyűjteményeinek közkönyvtárakban vagy testületi könyvtárakban letétként való elhelyezése is.

A könyvtárak nyilvánossága az egyik alapkérdésnek tekinthető. Ugy lát-
szik, hogy nem lehet egyszerűen nyilvános és zárt könyvtárakat megkülön-
bözteni, hanem bizonyos fokozatok megállapítására van szükség. Törekedni
kell annak az elvnek az érvényesítésére, hogy a lehető legteljesebb mérték-
ben hozzáférhetőek legyenek mindenki számára az ország könyvtárai, illetve
szolgáltatásaik. Itt sok szempontot és érdeket kell egyeztetni, ezért való-
színűen több kompromisszumos megoldásra is sor kerülhet, illetve a nyilván-
osság kibontakoztatását nemcsak jogi rendelkezésekkel, hanem egyéb eszkö-
zökkel is elő kell segíteni (pl. a zárt könyvtárakat a szolgáltatások kölcsönös-
sége alapján érdekeltté kell tenni abban, hogy kapuikat egyre szélesebbre tár-
ják).

A funkció szerint történő kategorizálás nem mindig jelent tiszta típusokat.
(Egy-egy könyvtár funkciói szerint több kategóriába is tartozhat.) Alapelvként
kell kimondani, hogy a funkcionális kategorizálás nem a könyvtárak alá- és
fölérendeltségét jelenti, hanem a munkamegosztás és együttműködés egyik
feltétele. Az egyes kategóriákon belül további csoportosítás is szükséges le-
het; elkerülhetetlen például a szakkönyvtári típusok differenciált kezelése.
Feltehető, hogy a felsőoktatási könyvtárakból legalább két csoportot kell ké-
pezni.

Itt vetődik fel az a kérdés is, hogy mik legyenek a könyvtárrá való minősítés,
a könyvtárként való működés engedélyezésének kritériumai. Szükség van-e
egyáltalán ilyesmire? Milyen szolgáltatási minimumot lehet előírni? Minden-
esetre célszerűnek látszik ezt a kérdést könyvtártípusonként megválaszolni;
a nyilvános könyvtárak esetében alig látom elkerülhetőnek e problémát. Ide
tartozik a könyvtárak számbavétele, nyilvántartása is: a kritériumoknak meg-
felelő könyvtárak országos katasztere hasznos eszköze lehetne a könyvtár-
politikának.

II.

A második fejezet a legfontosabb könyvtártípusokkal foglalkozik.

Mint már említettem, nem homogén kategorizálási szempont szerint emelem ki a külön is megvizsgálandó könyvtár típusokat, hanem könyvtárügyünkben betöltött fontosságuk szerint.

Központi helyzete és sokrétű funkciórendszere miatt a jogi szabályozás szempontjából különös figyelmet érdemel a nemzeti könyvtár. A nemzeti könyvtár kritériumainak tisztázása után célszerű volna felvetni az egy vagy több nemzeti könyvtár kérdését, körülbelül a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia központi szolgáltatásokkal foglalkozó szekciójának állásfoglalása nyomán, amely egyfajta policentrizmusról szól, igaz csak a központi szolgáltatások vonatkozásában. De hasonló jelenség figyelhető meg a gyűjtési kooperáció terén is. Akár így, akár úgy dől el végül is a kérdés, akár azonos, akár más-más tartalmat tulajdonítunk a nemzetinek és az országosnak, a nemzeti könyvtár problematikája keretében kell foglalkoznunk a nemzeti irodalom általános és szakosított gyűjteményeivel, az országos könyv- és kéziratmuzeummal, a központi könyvtárügyi és hatósági feladatokat ellátó intézménnyel, ill. intézményekkel.

Az általános nyilvános (tanácsi közművelődési) könyvtárakat úgy kell megítélni, mint a könyvtári rendszernek azt a részét, amely a lakosság egésze számára nyújt könyvtári szolgáltatásokat. Velük összefüggésben kell vizsgálni a különféle testületek, elsősorban a szakszervezetek fenntartásában működő, korlátozottan nyilvános általános könyvtárak szerepét, működését is. Olyan kérdések jogi vonatkozásai merülnek fel ennek során, mint az általános nyilvános könyvtári ellátás rendszerei, e rendszerek szerkezete, az egyes tagkönyvtárak funkciói, különös tekintettel az állományépítésre és a szolgáltatásokra, a használók különböző rétegeinek ellátása, a fenntartás kötelezettsége, beleértve a létesítési, működési és fenntartási normatívákat, a közigazgatás szervezetével való kapcsolat stb.

Bonyolultabb kérdéskört jelentenek a szakkönyvtárak. Változatos típusaik változatos funkciórendszert, nagyságrendet, szolgáltatási kört mutatnak. Gondos mérlegelést igényelnek esetükben a nyilvánosság fokozatai, amelyek

mindenekelőtt a szakkönyvtár státusával függenek össze: önálló intézmény-e vagy kutatóintézet, testület vagy gazdasági szervezet keretében működik-e. Lehet-e, célszerű-e bizonyos minimális követelményeket előírni ahhoz, hogy valamely könyvgyűjtemény egyáltalán szakkönyvtárnak minősíthessék-e? Nem szolgálhatna-e ez a minősítés egyben a regisztrálás alapjával? Illúziók nélkül kell a vállalati szakkönyvtárak ügyét rendezni. A vállalati tájékoztatási rendszer részeként kell számolni velük, s ebből következően minden valószínűség szerint a reájuk kötelezően vonatkozó rendelkezések körét igen szűken lehetőséges, de célszerű is megszabni. Több eredménnyel kecsegtet, ha a kölcsönös érdekeken alapuló kooperációs formák alkalmazásával bevonjuk őket az országos könyvtári rendszerbe.

Az iskolai könyvtárak —értve ez alatt az általános és középiskolák, valamint a szakmunkásképző intézetek könyvtárait — esetében két fő kérdés látszik tisztázandónak: az egyik az, hogy miképpen vegyenek részt az iskola oktató-nevelő munkájában, a másik pedig ennek szervezeti-irányítási-hálózati vonatkozásai. Nagyon hasznos volna, ha fel lehetne vetni a működési-fenntartási normatívák dolgát is.

A felsőoktatási intézmények könyvtárai különleges szerepet játszanak könyvtárügyünkben. Vonatkozik ez a megállapítás elsősorban az egyetemi könyvtárakra, de a fejlődés tendenciáit tekintve a jövőben egyre több főiskolai könyvtárra is. Legtöbb egyetemi könyvtárunk egyben országos szakkönyvtár is, egyetemi jellegű főiskoláink könyvtárai pedig tudományági szakkönyvtárként is működnek. A nyilvános szakirodalmi ellátás tehát jórészt ezeken a könyvtárakon nyugszik. E kettős funkciót vagy — ha a hallgatóság művelődési igényeinek kielégítésére is gondolunk — hármas feladatkört mérlegelve kell a felsőoktatási intézmények könyvtárainak problémáit megközelítenünk. A kiindulás azonban csak az lehet, hogy e könyvtárak anyaintézetük keretében élnek, annak működését szolgálják elsősorban. Semmiképpen sem jelenthet ez elzárkózást, befeléfordulást, s pontosan az egyetemi reform következtében nem. A reform ugyanis a nyitott egyetem megvalósítása irányában hat, ami alatt az értendő, hogy az egyetem és társadalmi, gazdasági, kulturális környe-

zete között szoros kölcsönhatás, szimbiózis bontakoztatandó ki. Ezt a tendenciát erősítik a tudománypolitikai irányelvek is, amikor növelni kívánják az egyetemek szerepét a tudományos kutatásban. Azt hiszem, szükségtelen itt részletesen indokolni, mennyire fontos ennek a fejlődési irányzatnak a következményeit a könyvtári törvényben is érvényesíteni. Emellett nyilván más kérdésekre is ki kell térni, mint például az egyetem és főiskola szervezetének kihatása a könyvtári szolgálat megszervezésére, a centralizálás és decentralizálás „örök” dilemmája, esetleges működési és fenntartási normatívák stb.

III.

A harmadik fejezet a könyvtári rendszerrel és működésével foglalkozik.

Először az egyes könyvtárak működését kellene jogi szempontból vizsgálat alá venni. Valószínűnek látszik, hogy az idevágó rendelkezések zöme az állami tulajdonban lévő közkönyvtárakra vonatkozhatik, de ezek közül is főleg a nyilvános könyvtárakra. A legfontosabb alapvető intézkedéseknek nyilván a testületi könyvtárakra is érvényesnek kell lenniük, a többiek azonban inkább talán csak utmutatás jellegűek: a testületek, illetve a zárt közkönyvtárakat fenntartó szervek saját hatáskörükben érvénybe léptethetik őket, illetve igazodhatnak hozzájuk.

Gyakorlatiasan, a nagy könyvtári munkaterületek oldaláról célszerű megközelíteni ezt a kérdéskört. Kíván-e s milyen jogi rendelkezést az állomány gyarapítása, csökkentése, védelme? Az állomány feltárása? A szolgáltatások köre? Milyen kötelezettségek terhelik a könyvtárat? A fenntartót? A használót? Nem szabad megfeledkezni – sok negatív tapasztalat int erre – a könyvtár épületéről sem: legalább a nyilvános könyvtárak tervezési, beruházási rendjét szabályozni kellene. Ha szükséges, meg kell vizsgálni a különféle szabályzatok, a hazai és a nemzetközi szabványosítás kérdését is.

Ezután kerülhet sor az országos könyvtári rendszer leírására és működésének szabályozására. Véleményem szerint itt lényegében a kooperáció formáiról és tartalmáról, valamint a központi szolgáltatásokról van szó.

A könyvtárközi együttműködés alacsonyabb szinten mint kötelezettség jelentkezik, fejlettebb szinten azonban már mint a működés természetes formája, munkastilusa. A törvényben valószínűleg a kötelezettséget kell rögzíteni, de meg kell teremteni a különféle, így a jogi feltételeket is ahhoz, hogy ez a kötelezettség ne teher, hanem kölcsönös előny legyen. Az együttműködés tartalmát az ellátandók szükségleteiből és igényeiből kiindulva az állományalakítás, feltárás és szolgáltatások terén kialakított munkamegosztás, kompatibilitás és racionalizálás jelenti. Az együttműködés formái – eddigi tapasztalataink szerint – a hálózat, a szakterületi és a regionális kooperációs kör.

Éppen a másik két együttműködési forma kibontakozása következtében újrafogalmazásra szorul a hálózat eddigi értelmezése. Talán célravezetőbb volna a hálózatot úgy tekinteni, mint az azonos fenntartó vagy felügyeleti szerv alá tartozó könyvtárak együttesét, nem pedig – mint eddig – az azonos feladatkörű könyvtárak szervezetét. A hálózati együttműködés tartalmának elemei közé tartozik az irányítás (a függőségi viszony különböző intenzitásának megfelelően), a szakmai színvonal emeléséhez nyújtott segítség, valamint az irodalmi ellátottság szintjének emelése. Jogi szempontból mindenképpen hasznos volna megkülönböztetni a hálózatok legalább három típusát: 1. fenntartói hálózat (pl. az egyetem könyvtáraiból), 2. felügyeleti hálózat (egy tárca alá tartozó könyvtárakból), 3. közigazgatási hálózat (egy megye könyvtáraiból.) Ahálózat szervezete, a központ és a tagkönyvtárak kapcsolata, a hálózat működése külön vizsgálódást igényel. Feltétlenül tisztázandó a népgazdasági információs rendszeren belül kialakult tájékoztatási hálózatok és az ugyanazon a szakterületen érdekelt könyvtári hálózatok kapcsolata.

A szakterületi kooperációs körök esetében a legfontosabb kérdés az ellátandó szakterülettel való kapcsolat. Ezenkívül szervezeti és tartalmi problémák is jogi rendezést kívánnak, amelynek vezérelve az lehet, hogy az együttműködés nemcsak az állománygyarapítást, hanem a könyvtár egész tevékenységét át kell hogy hassa, s végső célja a szakirodalmi ellátás javítása. Figyelmet érdemel az egyes szakterületi kooperációs körök munkájának az összehangolása is.

Az együttműködés a más-más hálózatokba és szakterületi kooperációs körökbe tartozó könyvtárak között alakítandó ki egy-egy régió, terület, megye vagy város területén. Vizsgálatot igényel e kooperációs forma tartalma és szervezete egyaránt.

Könyvtárügyünk érdeke, hogy – szolgáltatási kapacitásának növelése végett – egyre intenzívebben vegyünk részt a nemzetközi könyvtárközi együttműködésben, éljünk az ebből adódó előnyökkel, de magunk is tegyünk meg mindent, amivel segíthetjük a szakirodalom országok közötti áramlását.

A központi szerveket, illetve az általuk nyújtott szolgáltatásokat a könyvtári rendszer igen fontos alkotórészeiként kell számításba venni. Felmerülhet az a kérdés, hogy a központi szervek körét nem volna-e helyes bővíteni, s megvizsgálni, hogy ilyen összefüggésben hogyan alakul a központi szolgáltatások köre, szerepe. Lehet, hogy nem ide tartozik s továbbra is csak vágyálom marad egy önálló vállalat létesítése a könyvtárak teljes értelemben vett ellátására...

A kutatási tevékenységet úgy tekintjük, mint a könyvtári rendszer hatékony működésének és célszerű továbbfejlesztésének egyik előfeltételét, ezért helyes volna ezzel a jogszabályban is foglalkozni. Hasonlóképpen áll a helyzet a könyvtári személyzettel is. A könyvtárosi szakképzettség, a könyvtárosképzés rendszere is jogi alapozást kíván.

A könyvtári rendszer kérdésköréhez tartozik a könyvtárak fenntartása, irányítása és ellenőrzése. Gondos tanulmányozást s más jogszabályokkal való egyeztetést igényel a fenntartó szervek kötelességeinek és jogainak megállapítása, egyáltalán a könyvtárfenntartás kötelezettségének (pl. tanácsok esetében) vagy lehetőségének (pl. vállalatok esetében) rögzítése. Szorosan kapcsolódik ehhez az a probléma, hogy mi az egyes tárcák, országos hatáskörű szervek kötelezettsége, felelőssége és joga a felügyeletük alatt működő könyvtárakal szemben. Hogyan kapcsolódik a fenntartó és felügyeleti szervek elsődleges felelősségéhez a művelődési miniszter ágazati felelőssége? Mi a

szakfelügyelet szerepe, kötelessége és joga a más tárcák felügyelete alá tartozó könyvtárakkal szemben? Két kérdés érdemel külön vizsgálatot: 1. a szakfelügyelet szerepe a könyvtári rendszer és az információs, oktatási, köz-művelődési rendszer működésének összehangolásában; 2. a szakfelügyelet szervezete (központi és regionális, helyi szervei), eszközei és módszerei (beleértve az országos könyvtári alapot is). Ebben az összefüggésben nem hagyható figyelmen kívül annak jogi megalapozása, hogy a könyvtári ellátás irányításában, ellenőrzésében, fejlesztésében is mind jobban érvényesüljön a szocialista demokratizmus. Ezért meg kell vizsgálni a társadalmi szervezetek, a választott és kinevezett testületek szerepét, hatáskörét és működését. (Gondolok itt nemcsak a Magyar Könyvtárosok Egyesületére és az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsra, hanem a felügyeleti és a fenntartó szervek, valamint az egyes könyvtárak mellett kialakított testületekre is.)

+ + +

Meg vagyok győződve arról, hogy a fentiekben vázolt tematika a részletes kidolgozás során sokat és sokszor fog változni, de ez nem is baj, sőt kívánatos is. Szerepe csupán annyi, hogy laza tartalmi keretet biztosítson az előkészítő munkálatok számára a kezdeti szakaszban. E munkálatok szervezeti rendjére és menetére az alábbiakat javaslom.

A tematika alapján mintegy 20–30 rövid, 10–20 oldalas tanulmányban kellene a törvénybe kívánckozó rendelkezéseket, intézkedéseket indoklásukkal együtt megfogalmazni. E tanulmányokat 2–3 fős csoportok írják. A csoportok vezetőit az MM bizza meg. A tanulmányírók munkáját egy kis létszámú koordináló bizottság fogja össze, amely az MM és a KMK megbízottjából áll. Az elkészült tanulmányokat vitafórumok elé kell bocsátani. Célszerűnek látszik mind az OKDT, mind pedig az MKE lehetőségeit kihasználni. A viták alapján módosított résztanulmányokkal 3 témabizottság foglalkozik (1. általános kérdések, 2. egyes könyvtár típusok, 3. a könyvtári rendszer); egyenként megvitatják őket, majd összehangolják az egyes tanulmányok javaslatait. A témabizottságok a tanulmányíró csoportok vezetőiből és más szakértőkből (az MM és az MKE

delegáltjaiból) tevődnek össze; a munka irányítására elnököt és titkárt választanak. A három témabizottság jelentései egyenként ismét a vitafórumok elé kerülnek, majd a szükséges módosítások után a törvényelőkészítő bizottság kapja meg őket. A törvényelőkészítő bizottság összetétele a következőképpen alakul: 1. a leginkább érdekelt tárcák és néhány fenntartó szerv (megyei tanácsok, egyetemek) képviselői, az országgyűlés kulturális bizottságának delegáltjai; 2. könyvtárosok; 3. a társastületek képviselői (népgazdasági információs rendszer, oktatásügy, közművelődésügy, közgyűjtemények). A törvénykészítő bizottságot haladéktalanul létre kellene hívni; első feladata a munkálatok rendjének, ütemének jóváhagyása volna. Különösen fontos a nem-könyvtáros tagok mielőbbi felkérése, hogy a munkálatok menetéről már kezdetől fogva tájékoztatást kaphassanak, áttanulmányozhassák a készülő dolgozatokat, meghívhatók legyenek a különféle vitafórumok üléseire. A törvényelőkészítő bizottság megvitatja a témabizottságok jelentését, javaslatait, majd megbiz egy munkacsoportot saját kebeléből a három jelentés összesítésére, a törvényjavaslat szövegének kidolgozására. (A munkacsoport javasolt összetétele: a törvényelőkészítő bizottság által megválasztott elnök, továbbá a három témabizottság elnökei és titkárai.) A szövegjavaslatot a törvényelőkészítő bizottság megvitatja, s társadalmi vitafórumok elé bocsátja. Már a korábbi vitákat is művelődéspolitikusok, közéleti személyiségek, tudományos és szakmai testületek képviselői, fenntartó és felügyeleti szervek küldöttei bevonásával helyes lefolytatni, de ezt az utolsó vitát mindenképpen a legszélesebb körben kellene megtartani. A viták során elhangzott észrevételek alapján a munkacsoport a törvényelőkészítő bizottság elé újabb szövegtervezetet terjeszt, amit – elfogadás után – a törvényelőkészítő bizottság a Művelődésügyi Minisztériumnak nyújt át. A tervezetet az Országgyűlés Kulturális Bizottsága – szükség szerint az ipari és a mezőgazdasági bizottság – is vitassa meg, mielőtt a művelődésügyi miniszter az országgyűlés elé terjeszti.

Az előkészítés rendjét és ütemezését a mellékelt ábra mutatja. A tempó feszített; ha nem akarunk elkésni, már ma lássunk munkához.

1974.
XII. 31.

ORSZÁGGYÜLÉS

1974.
IX. 30.

MÜVELŐDÉSÜGYI MINISZTERIUM

1974.
VI. 30.

Az Országgyűlés kulturális bizottsága

1974.
III. 1.

Vitafórumok (társadalmi, tudományos stb. szervek,
fenntartók és felügyeleti szervek, OKDT, MKE)

1973.
XII. 31.

Törvényelőkészítő bizottság

Az Országgyűlés kul-
turális bizottsága, a
tárcák és a fenntar-
tó szervek képviselői

Könyvtá-
rosok

Társterületek (nép-
gazdasági informáci-
ós rendszer, oktatás-
ügy, közművelődés,
közgyűjtemények) kép-
viselői

1973.
VI. 30.

Vitafórumok (OKDT, MKE)

1972.
XII. 31.

I. Témabizottság

II. Témabizottság

III. Témabizottság

1972.
VI. 30.

Vitafórumok (OKDT, MKE)

1972.
I. 1.

Tanulmányíró csoportok
Koordináló bizottság